

BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARIDA NUTQIY FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASOSLARI**Xudoyberdiyeva Dilafroz Abidovna***Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti dotsenti***Ikramova Nafisa Abdurashid qizi***Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti**“Boshlang‘ich ta‘lim” yo‘nalishi 4-bosqich talabasi***Annotatsiya**

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinfi o‘quvchilarining nutqini rivojlantirishda ona tili darslarining o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Xususan, o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini shakllantirishda samarali metod va usullar, interfaol yondashuvlar hamda mashq turlarining o‘rni tahlil qilinadi. Ona tili darslari orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, so‘z boyligini oshirish, nutq madaniyatini shakllantirish imkoniyatlari ochib beriladi. Shuningdek, nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda o‘qituvchining roli va dars jarayonini to‘g‘ri tashkil etish masalalari ham muhokama etiladi.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta‘lim, nutq rivoji, ona tili darslari, og‘zaki nutq, yozma nutq, so‘z boyligi, nutq madaniyati, interfaol metodlar, pedagogik yondashuv, nutqiy kompetensiya*

Abstract

This article discusses the role and importance of native language lessons in the development of speech of primary school students. In particular, the role of effective methods and techniques, interactive approaches and types of exercises in the formation of oral and written speech of students is analyzed. Native language lessons provide students with opportunities for independent thinking, increasing vocabulary, and forming a speech culture. The role of the teacher in the development of speech competence and the issues of proper organization of the lesson process are also discussed.

Keywords: *primary education, speech development, native language lessons, oral speech, written speech, vocabulary, speech culture, interactive methods, pedagogical approach, speech competence*

Boshlang‘ich ta‘lim bosqichi o‘quvchilar shaxsining shakllanishida, ayniqsa ularning nutqiy faoliyatini rivojlantirishda muhim davr hisoblanadi. Ushbu davrda bolaning tafakkuri, idroki, xotirasi, tasavvuri va nutqi jadal rivojlanadi. Nutq esa nafaqat muloqot vositasi, balki fikrlashning asosiy quroli sifatida namoyon bo‘ladi.

Ilmiy tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, nutq insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turuvchi asosiy ijtimoiy faoliyat shakli bo‘lib, u shaxsning ijtimoiylashuvi va jamiyatda o‘z o‘rnini topishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu sababli boshlang‘ich sinfda nutqni rivojlantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari odatda 6–10 yosh oralig‘ini qamrab oladi. Psixologiyada bu davr “kichik maktab yoshi” deb ataladi. Ushbu yoshda bolalarda quyidagi psixologik xususiyatlar kuzatiladi:

Birinchidan, bu davrda bolalarda konkret-obrazli tafakkur ustun bo‘ladi. Ular abstrakt tushunchalarga qaraganda aniq predmetlar va hodisalar orqali fikr yuritishga moyildirlar. Shu sababli nutqni rivojlantirish jarayonida ko‘rgazmali vositalar, rasmlar, predmetlar va hayotiy misollardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Ikkinchidan, o‘quvchilarning diqqat va xotira jarayonlari hali to‘liq shakllanmagan bo‘ladi. Ularning diqqati tez chalg‘iydi, uzoq vaqt bir faoliyatga jamlana olmaydi. Shu bois nutqni rivojlantirishda qisqa, qiziqarli va interfaol mashg‘ulotlardan foydalanish muhimdir.

Uchinchidan, bu yoshda bolalarda taqlid qilish qobiliyati kuchli rivojlangan bo‘ladi. Ular kattalarning, ayniqsa o‘qituvchining nutqini takrorlash orqali o‘rganadilar. Shu sababli o‘qituvchining nutqi o‘quvchilar uchun asosiy namuna vazifasini bajaradi.

Shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida emotsional sezgirlik yuqori bo‘ladi. Ular o‘qituvchi nutqidagi ohang, mimika va hissiy ifodalarga tezda munosabat bildiradilar. Bu esa nutqni rivojlantirish jarayonida emotsional boy va ifodali nutqdan foydalanish zarurligini ko‘rsatadi.

Nutq rivojlanishining psixologik asoslari:

Nutq rivojlanishi murakkab psixik jarayon bo‘lib, u bir nechta omillar ta’sirida shakllanadi. Ilmiy manbalarda bu omillar asosan ikki guruhga ajratiladi:

1. Biologik omillar

Nutqning shakllanishi bolaning fiziologik rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq. Miya faoliyati, eshitish qobiliyati, artikulyatsiya apparati (til, lab, ovoz apparati) nutq rivojlanishining tabiiy asosini tashkil etadi.

2. Ijtimoiy omillar

Nutq rivojlanishida ijtimoiy muhit, ayniqsa oila va ta’lim muhiti hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bola nutqi atrofdagi insonlar bilan muloqot jarayonida rivojlanadi. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, nutq rivoji nafaqat biologik, balki ijtimoiy va kommunikativ faoliyat ta’sirida shakllanadi.

Psixolingvistika nuqtai nazaridan qaralganda, nutq rivojlanishi — bu til birliklarini o‘zlashtirish, ularni ongda qayta ishlash va amaliy nutqda qo‘llash jarayonidir. Bu jarayonda

bola asta-sekin so‘z boyligini kengaytiradi, grammatik tuzilmalarni o‘zlashtiradi va kommunikativ kompetensiyani shakllantiradi.

Boshlang‘ich ta’limda nutq rivojlanishining pedagogik xususiyatlari

Boshlang‘ich ta’limda nutqni rivojlantirish pedagogik jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Bu jarayon quyidagi pedagogik omillar bilan belgilanadi:

1. O‘qituvchi nutqining roli

O‘qituvchi nutqi o‘quvchilar nutqini shakllantirishda asosiy vosita hisoblanadi. U aniq, ravon, ifodali va tushunarli bo‘lishi lozim. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, o‘qituvchining bir xil ohangdagi yoki juda tez nutqi o‘quvchilarning diqqatini susaytiradi va ularni tez toliqtiradi.

Shu sababli o‘qituvchi nutqi:

ravon va grammatik jihatdan to‘g‘ri,

intonatsiyaga boy,

bolalar yoshiga mos,

emotsional jihatdan ta’sirchan bo‘lishi zarur.

2. Ta’lim jarayonining tashkil etilishi

Nutqni rivojlantirish samaradorligi darsni qanday tashkil etishga bog‘liq. Agar dars faqat o‘qituvchi nutqiga asoslangan bo‘lsa, o‘quvchilar passiv bo‘lib qoladi. Aksincha, suhbat, savol-javob, bahs-munozara, rolli o‘yinlar orqali tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning nutq faolligini oshiradi.

3. Motivatsiya va qiziqish

Pedagogik psixologiyada motivatsiya muhim omil sifatida qaraladi. O‘quvchilarda nutqiy faoliyatga qiziqish uyg‘otilsa, ular faolroq ishtirok etadi. Ichki motivatsiya — ya’ni o‘rganishga bo‘lgan ichki ehtiyoj — nutq rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi.

4. Individual yondashuv

Har bir o‘quvchining nutq rivojlanish darajasi turlicha bo‘ladi. Ba’zi o‘quvchilar tez va ravon gapirsa, boshqalari qiyinchilikka duch keladi. Shu sababli o‘qituvchi individual yondashuv asosida ishlashi zarur.

Nutq rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq quyidagi yo‘nalishlarda rivojlanadi:

1. Lug‘at boyligini oshirish

O‘quvchilar yangi so‘zlarni o‘zlashtiradi, ularning ma’nosini anglaydi va nutqda qo‘llashni o‘rganadi. Bu jarayon o‘qish, tinglash va muloqot orqali amalga oshadi.

2. Grammatik tuzilmani shakllantirish

O‘quvchilar gap tuzishni, so‘zlarni to‘g‘ri bog‘lashni o‘rganadilar. Bu esa ularning fikrini aniq va tushunarli ifodalashiga yordam beradi.

3. Bog‘lanishli nutqni rivojlantirish

Bog‘lanishli nutq — bu fikrni izchil va mantiqiy bayon qilishdir. Hikoya tuzish, matnни qayta hikoya qilish, voqealarni ketma-ketlikda bayon qilish orqali rivojlanadi.

4. Kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirish

O‘quvchilar muloqot qilishni, suhbatda ishtirok etishni, fikr almashishni o‘rganadilar. Bu esa ularning ijtimoiy faolligini oshiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqni rivojlantirish murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u psixologik va pedagogik omillar uyg‘unligida amalga oshiriladi. Ushbu jarayonda o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish, o‘qituvchi nutqining namunaviyligi, darslarning interfaol tashkil etilishi va individual yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Nutq rivojlanishi nafaqat til o‘rganish jarayoni, balki o‘quvchilarning tafakkuri, ijtimoiylashuvi va shaxs sifatida shakllanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli boshlang‘ich ta‘limda nutqni rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratish zarur.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, boshlang‘ich ta‘lim bosqichi o‘quvchilarining shaxs sifatida shakllanishida, ayniqsa ularning nutqiy faoliyatni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu davrda bolalarning tafakkuri, xotirasi va tasavvuri nutq bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanadi. Shuningdek, nutq nafaqat muloqot vositasi, balki fikrlashni ifodalashning asosiy quroli hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, nutqni rivojlantirish jarayonida ko‘rgazmali vositalar, qisqa va qiziqarli mashg‘ulotlar hamda o‘qituvchi nutqining namunaliligi muhim o‘rin tutadi. Shu bois, mazkur bosqichda nutqni rivojlantirishga tizimli, va maqsadli yondashuv ta‘lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.D.R. Babayeva “Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi” , “Barkamol fayz media” nashriyoti, Toshkent 2018

2.<https://upraktika.uz/promo/material/content/topic/3297>

3.<https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-sinf-o-quvchilarining-nutqiy-ko-nikmalarini-rivojlantirish>

4.[file:///C:/Users/HP/Downloads/3846-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B8-8903-1-10-20241024%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HP/Downloads/3846-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B8-8903-1-10-20241024%20(1).pdf)

5. <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/82831>